

KONCEPCE ÚPRAV LITURGICKÉHO PROSTORU

VYDAL SEKRETARIÁT ČESKÉ BISKUPSKÉ KONFERENCE

PRAHA 2002

(PRO VNITŘNÍ POTŘEBU)

KONCEPCE ÚPRAV LITURGICKÉHO PROSTORU

Dva tisíce let života církve se odvíjely v mnoha typech budov, které sloužily pro sakrální i profánní účely. Sakrálními stavbami jsou kostely (biskupské katedrály, kostely farní, filiální, poutní, klášterní a hřbitovní), kaple, drobná architektura (kapličky, boží muka, kříže, křížové cesty, zvonice) a hřbitovy. Profánní stavby zahrnují ty objekty, které církev neužívá pro slavení bohoslužeb, ale pro svou další činnost.

Tato směrnice se týká pouze hlavního druhu sakrálních staveb, tj. kostelů a kaplí.

Kostely a kaple jsou stavby, které slouží ke slavení bohoslužeb a k různým jiným náboženským úkonům. Lze jich výjimečně využívat i jiným způsobem, vždy však v souvislosti s hlavním účelem. Historické prostory našich kostelů a kaplí jsou výsledkem dlouhého vývoje a jsou koncipovány a vybaveny pro slavení liturgie podle směrnic tridentského koncilu (1545–1563). Základní prvky prostoru a zařízení dostaly nejen své pevné místo, ale i ustálenou podobu. Velká většina historických kostelů má retabulový oltář s masivní mensou a svatostánkem v čele shromáždění, uzpůsobený k slavení mše svaté zády k lidem. Vnitřek je většinou důrazně rozdělen na chór (presbytář) a loď, jako prostor pro věřící.

Dnešní řešení liturgického prostoru je třeba přizpůsobit zásadám, které stanovil II. vatikánský koncil v konstituci o posvátné liturgii (Sacrosanctum concilium) z roku 1963 a následné liturgické dokumenty a směrnice. Úpravy mohou být řešeny doplněním o nové prvky nebo výměnou dosavadních, pokud jde o zařízení bez historické a umělecké hodnoty. U nových kostelů je nutno podřídit jejich uspořádání současným požadavkům slavení liturgie.

Návrh nové liturgické úpravy historického prostoru je často kompromisem, při jehož řešení je nutno splnit zásadní kritéria:

Funkčnost – při řešení je nutno si uvědomit, že kostel je živým organismem, plnícím své základní poslání jako místo bohoslužebného shromáždění věřících. Liturgická úprava vyžaduje novou úpravu prostoru a jeho vybavení.

Komunikace s historickým prostředím – vybavení musí být řešeno pro konkrétní prostor, jemuž se přizpůsobuje měřítkem, materiálem a tvarovým charakterem. Vždy je nutno postupovat citlivě a s ohledem na dochované historické a umělecké hodnoty.

ROZBOR BOHOSLUŽEBNÉHO PROSTORU A JEHO VYBAVENÍ

Důležitá místa v bohoslužebném prostoru jsou:

- a) presbytář
- b) prostor pro věřící
- c) kůr
- d) kaple pro adoraci
- e) kaple pro všední den – zimní kaple (vedlejší bohoslužebný prostor)
- f) křestní kaple
- g) zpovědní místnost
- h) prostor s proměnlivou funkcí

a) Presbytář je ústředním místem bohoslužebného dění. V každém typu kostela (v podélném i centrálním) musí být vždy presbytář nějakým způsobem vymezen a zviditelněn; to se nejčastěji provádí vyvýšením či výzdobou. Má být tak rozlehlý, aby se v něm mohly posvátné obřady plně rozvinout. Vyvýšení by mělo činit minimálně 300 mm (nejlépe třemi schody po 100 mm), přičemž nejnižší stupeň by měl být široký 600 mm pro bezpečné podávání svatého přijímání. Liturgické dění v presbytáři má být dobře viditelné ze všech míst z prostoru pro věřící. Tuto zásadu je nutno přiměřeně uplatnit i u stávajících staveb.

Nezbytným vybavením presbytáře je oltář, ambon a sedes pro toho, kdo liturgickému shromáždění předsedá. V prostoru presbytáře musí být umístěn též kříž, který může být na oltáři, stát v blízkosti oltáře a nebo být zavěšený. Vybavení presbytáře bývá doplněno, pokud to prostor umožňuje, i dalším zařízením. Jedná se o sedadla pro ministranty, pro ostatní asistující a pro koncelebrující kněze, stolky pro uložení bohoslužebných potřeb a knih. Pokud v bohoslužebném prostoru nelze najít vhodnější místo, může být v presbytáři i svatostánek. Místo pro příslušující (ministranty, lektory) musí být situováno tak, aby se omezil zbytečný pohyb v presbytáři. Každý liturgický úkon má své místo.

Presbytář katedrály je navíc vybaven sedadlem pro biskupa (katedra). Při řešení tohoto presbytáře je nutno vzít v úvahu dostatek místa pro

slavení liturgie, pro svěcení jáhnů a kněží, případně biskupa a pro mimořádná shromáždění.

Umělecká výzdoba v presbytáři přichází v úvahu zejména v souvislosti s hmotným symbolem zasvěcení kostela. Při navrhování presbytáře se vychází z potřebné plochy na jednu osobu 2 m².

Oltář, na němž se zpřítomňuje pod svátostnými znameními obětí kříže, je též stůl hostiny Páně. Lid Boží je volán, aby měl ve mši na této hostině účast. Oltář je též středem díkůvzdání, kterým je eucharistie.

Na místě posvěceném pro bohoslužbu se eucharistie slaví na oltáři pevném nebo přenosném. Mimo posvátné místo, zvláště když jde o ojedinělé případy, se může slavit i na vhodném stole, na němž ovšem musí být vždy ubrus a korporál.

Oltář je pevný, jestliže je postaven tak, že je spojen s podlahou, a nemůže tudíž být odstraněn. Přenosný oltář je ten, který se může přemístit.

V kostele má být obvykle pevný a posvěcený oltář. Má být postaven odděleně od stěny, aby se kolem něho mohlo snadno obcházet a mohla se na něm slavit mše čelem k lidu. Má být na takovém místě, aby byl skutečně středem, takže se k němu přirozeně obrací pozornost celého shromáždění.

Stolní deska pevného oltáře má být kamenná, a to z přírodního kamene, neboť tak tomu bylo v církvi odedávna a tak to také odpovídá symbolice oltáře. Biskupská konference může však dovolit také jiný vhodný materiál, je-li pevný a umělecky ztvárněný.

Sloupky nebo podstavce držící stolní desku se mohou zhotovit z jakéhokoli materiálu, jen když je vhodný a pevný.

Přenosný oltář se může postavit z jakéhokoli ušlechtilého a pevného materiálu, který vyhovuje liturgickému použití podle tradic a zvyků různých krajín.

Oltáře, jak pevné tak přenosné, se mají posvětit podle obřadu uvedeného v příslušných liturgických knihách. Pro přenosné oltáře však postačí žehnání.

Má se zachovat zvyk ukládat při svěcení pod oltář ostatky svatých, i když nebyli mučedníky. Nutno však dbát, aby nebylo pochyb o pravosti těchto ostatků.

Ostatní oltáře at' jsou jen v malém počtu a v nových kostelích at' se umísťují do kaplí od hlavního chrámového prostoru nějak oddělených.

Z úcty k slavení památky Páně a z úcty k hostině těla a krve Páně má být oltář přikryt alespoň jedním oltářním plátnem odpovídajícím tvarem, rozměry a výzdobou stavbě oltáře.

Svícný, které se vyžadují pro jednotlivé liturgické úkony z důvodu úcty i slavnostnosti obřadu, se mohou umístit buď na oltáři, nebo kolem něho, s ohledem na stavbu jak oltáře, tak presbytáře. Celek má být ladně uspořádán, aby věřícím nic nepřekáželo ve snadném pohledu na to, co se na oltáři koná a co se na něj klade.

Na oltáři nebo v jeho blízkosti at' je kříž, dobře viditelný pro celé shromáždění.

Minimální velikost menzy by měla být 700 x 1400 mm, výška oltáře 950–970 mm.

Obcházení oltáře musí být umožněno ze všech stran. Prostor mezi oltářem a schodem do chrámové lodi by měl být minimálně 800 mm, ale je jen vhodné počítat se zvětšením plochy před oltářem (prostrace) na minimálně 2500 mm.

Ambon je místo určené k přednesu biblických textů, sponsoriálního žalmu, velikonočního chvalo zpěvu, popřípadě i přímluv a homilie. Důstojnost Božího slova vyžaduje, aby v kostele bylo vhodné místo, k němuž se při bohoslužbě slova přirozeně obrací pozornost věřících. Je vhodné, aby toto místo bylo pevně a trvale vymezeno (ne jenom přenosný pult). Ambon musí být umístěn tak, aby věřící dobře viděli a slyšeli přednášejícího. Při úpravách stávajícího prostoru může být vhodně využito i současné kazatelny. Ambon by se neměl využívat mimo bohoslužebné úkony. Součástí ambonu by měl být pult vyhovující svou výškou různě vysokým osobám. Doporučená výška je 1000–1200 mm. Nejčastěji je umístěn na rozhraní presbytáře a prostoru pro věřící.

Sedadlo pro předsedajícího má svou polohou naznačovat, že je to místo, odkud předsedající řídí bohoslužbu. Obecně je nejvhodnější na čelném a viditelném místě v presbytáři, nikoliv však před oltářem. Tvar sedadla se má vyvarovat podoby s trůnem a musí umožňovat, aby předsedající mohl sedět v liturgickém rouchu. Doporučená šířka je asi 700 mm. Před sedadlem musí být dostatečný prostor, aby předsedající mohl stát.

Sezení pro jáhny – jejich sedadla musí být umístěna tak, aby mohli konat svou službu (pokud možno ne čelem k lidu). Je-li přítomen jeden jáhen, sedí tak, aby k celebrantovi přistupoval z levé strany.

Sezení pro koncelebranty je nutné významově odlišit od sedadla předsedajícího. Je vhodné, aby koncelebranti neseděli čelem k lidu.

Sezení pro přísluhující může být řešeno lavicí nebo jednotlivými sedadly. Je nutné situovat tato sedadla v prostoru pro bohoslužbu slova, ale zároveň tak, aby byla méně nápadná.

Abak je kredenční stůl pro přípravu bohoslužebného náčiní a knih (kalich, patena, konvičky, misál, lekcionář atd.) Může to být mobilní stůl nebo pult či konzola na zdi anebo ve výklenku. Bývá umístěn na boku nebo v pozadí presbytáře, aby nerušil a aby přísluhující měli k němu dobrý přístup. Doporučená výška je 700 mm.

Prostor pro scholu by měl být v návaznosti na presbytář. Neměl by být řešen dominantně, spíše po straně presbytáře a může mít stupňovitou podlahu.

b) Prostor pro věřící musí být vhodný pro činnou účast při bohoslužbě. Při stavbě nových kostelů, případně je-li to možné u stávajících, dává se přednost řešení, které vychází z centrálního principu oproti podélnému, čímž se vyjadřuje myšlenka shromáždění věřících kolem Krista. Prostor je obvykle vybaven lavicemi, které jsou orientovány k oltáři. Je vhodné mezi lavicemi vytvořit uličky směřující k oltáři. Při rozmisťování lavic je třeba brát v úvahu dobrou viditelnost i požadavky na dostatek prostoru pro slavnou liturgii a liturgické průvody. Lavice mohou být vybaveny klekátky. V prostoru pro věřící by mělo být vyčleněno vhodné místo pro stůl s obětními dary, u vstupů klopenky se svícenou vodou. Celková plocha vychází z potřebných 0,5 m² na stojící osobu a 1,5 m² až 2 m² na sedící osobu.

c) Kůr je prostorem pro varhany a sbor, případně orchestr. Má být umístěn tak, aby bylo patrné, že všichni tvoří jedno společenství. U novostaveb vychází umístění kůru z akustických požadavků daného prostoru. Potřebná plocha kůru činí 0,5 m² na zpěváka a asi 1 m² na hudebníka.

d) Kaple pro adoraci se zřizuje všude tam, kde to prostorové podmínky kostela dovolují. U novostavby by měla být samostatná kaple pro uctívání eucharistie vždy. Samostatná kaple zajišťuje větší soukromí

věřících potřebné pro jejich soustředění při adoraci. Kaple by měla být vhodně přístupná z presbytáře. Adorační kaple má být vybavena lavicemi, židlemi, klekátky. Plocha 0,5–1 m² na osobu.

Svatostánek má být jediný v celém prostoru kostela či kaple. Zřizuje se všude jako pevný, nepřenosný, spolehlivě zabezpečený. Místo je nutné označit tzv. věčným světlem. Svatozánek je umístěn buď v samostatné adorační kapli (zvláště v katedrálách) nebo v presbytáři. U historických kostelů je možno umístit svatozánek na některém bočním oltáři. Při vstupu do bohoslužebného prostoru by mělo být zřejmé, kde se uchovává eucharistie. Není-li svatozánek umístěn na původním nebo bočním oltáři, je nutné pod ním navrhnout plochu, která slouží pro manipulaci s bohoslužebnými nádobami. Tam, kde z bezpečnostních důvodů není kostel přes den otevřený, je nutné umístit svatozánek tak, aby na něj bylo vidět z prostoru, který je otevřený.

e) Kaple pro všední dny se zařazuje do prostoru u větších kostelů pro slavení bohoslužeb ve všední dny, kdy je účast věřících menší. K jejímu užívání vedou důvody nejen praktické (šetření energií), ale i liturgické: v menším prostoru věřící snáze vytvoří společenství rodiny Božích dětí. Kaple obsahuje oltář, ambon, sedes, lavice nebo židle a další mobiliář podle požadavků a možností. Plocha na osobu je 0,7–1,2 m².

f) Prostor pro slavení křtu – k vybavení patří křtitelnice, paškál a odkládací stůl pro liturgické předměty a knihy.

Křtitelnice symbolizuje první svátost církve a je pouze ve farních kostelích. Má být umístěna tak, aby byla všem viditelná. Mimo velikonoční dobu je u křtitelnice umístěn paškál, od jehož světla se zapaluje svíce pro každého pokřtěného.

g) Zpovědní místnost nebo zpovědnice mají umožnit věřícím jak anonymní, tak otevřený způsob zpovědi. Jedná se o prostory zvukově izolované, vybavené křížem a dvěma židlemi, klekátkem a přepážkou. Zpovědní místnost má být přístupná přímo z lodi kostela (prostoru pro věřící) a je vhodné ji napojit na adorační kapli.

h) Prostor s proměnlivou funkcí – jedná se o samostatnou kapli, anebo významově odlišenou část hlavního chrámového prostoru, která v závis-

losti na proměnách liturgického roku umožňuje instalovat betlém, Getsemanskou zahradu, Boží hrob nebo mariánskou svatyni. Tyto prostory jsou doplňkové, vycházejí z kulturní a náboženské tradice a nejsou na ně kladeny kromě požadavku důstojnosti místa, žádné formulované nároky.

VÝZDOBA KOSTELA A KAPLÍ

Nové kostely mají být vyzdobeny důstojně a střízlivě. Vyobrazení náboženských témat by mělo vždy splňovat jak umělecká, tak liturgická a pastorační kritéria. Umělecká tvorba má být ve službě tajemství, které liturgie obsahuje. Zde velmi záleží na tvůrcích kostela, na architektech a výtvarnících, a proto má být jejich volba uvážena.

Základní výtvarně zpracované vyobrazení je kříž a obvykle obraz či plastika vztahující se k zasvěcení kostela (kaple). Obvyklým výtvarným dílem ve farním kostele je křížová cesta, betlém a případně Boží hrob. Nevylučuje se vyobrazení zemského či diecézního patrona. Obecně lze doporučit střízlivost při kvantitativním výběru výtvarných děl.

Historické prostory kostelů, kterých je v našich zemích naprostá většina, jsou vyzdobeny uměleckými díly všech výtvarných epoch. Tato díla vznikala po staletí a mají velkou umělecko-historickou hodnotu. Zároveň je často vybavení chráněno zákonem a žádný vlastník kulturních památek s nimi nemůže volně nakládat. Respekt k těmto dílům je však i součástí naší kultury, a proto je nutno při změnách postupovat uvážlivě ve spolupráci s příslušnou (arci)diecézní liturgickou komisí a památkovými orgány.

SMĚRNICE PRO SCHVALOVÁNÍ KONCEPCE LITURGICKÉHO PROSTORU

Na výstavbu a úpravu sakrálních staveb se vztahují běžné právní normy a zákony uplatňované ve výstavbě. Navíc k nim přistupují církevní předpisy a ustanovení platná podle výnosů České biskupské konference a nařízení jednotlivých diecézí. Z obecných norem je to zejména: Stavební zákon č. 50/76 Sb., Zákon o státní památkové péči č. 20/87 Sb. ve smyslu pozdějších úprav a dodatků, Kodex kanonického práva část III – Posvátná místa a doby a další pokyny a směrnice týkající se úpravy liturgického prostoru.

Průběh přípravy a schvalování koncepce liturgického prostoru se děje na úrovni:

- 1) vnitrocírkevní
- 2) orgánů státní správy a samosprávy.

Je třeba zachovat tento postup:

A) Formulování záměru

Duchovní správce ve spolupráci s farní radou formuluje záměr koncepce liturgického prostoru. V této fázi je pro vypracování posudku stavebně-historického nebo restaurátorského průzkumu a vytipování souvisejících problémů nutná spolupráce s odborníky dle povahy úprav (architekt, výtvarník, historik, restaurátor či stavař atd.).

Připravený záměr je nutno postoupit stavebnímu oddělení biskupství. Diecézní biskup po poradě s Diecézní liturgickou komisí vydá písemné svolení k zahájení prací. Pokud jde o stavbu nového kostela, je nutno předložit záměr diecéznímu biskupovi, který jej projedná s kněžskou radou. V něm mohou být zahrnuty podmínky, které si diecéze stanoví, například výběr architekta nebo vyhlášení soutěže, finanční limity apod.

B) Vypracování řešení

Autor vypracuje řešení (studii), nejlépe ve variantách. Součástí řešení musí být formulování všech souvisejících problémů (řešení stavebně

technických zásahů, restaurátorské práce apod.), které mají na řešení vliv.

Podle § 14 Zákona o státní památkové péči je povinen vlastník památkového objektu předem požádat příslušný kompetentní úřad o závazné stanovisko k uvažovaným úpravám. Totéž je požadováno, jedná-li se o nepamátkový objekt, ale umístěný v památkové zóně nebo v rezervaci či ve vyhlášeném ochranném pásmu jiné památky. Je-li stavba národní kulturní památkou, je třeba žádat závazné stanovisko Ministerstva kultury. Jako praktické se jeví konzultovat zamýšlené úpravy předem s pracovníky Památkového ústavu.

Takto zpracovaná studie bude předložena ke schválení diecéznímu biskupovi. Ten po projednání s diecézní liturgickou komisí vydá písemné stanovisko. Teprve potom lze přikročit k vypracování prováděcího projektu.

Vypracování projektu

Pokud se jedná o jednoduchý zásah do liturgického prostoru, tj. bez zásahu samotné stavby a historického mobiliáře, stačí dokončit výrobní výkresy nového zařízení. V každém případě je nutné provést ohlášení stavebnímu úřadu podle § 55 Stavebního zákona č. 50/76 Sb., které je dokladováno závazným stanoviskem kompetentního úřadu a výpisem z listu vlastnictví.

Pokud jsou s úpravami liturgického prostoru spojeny i jiné práce, zasahující do konstrukce, je nutné zpracovat projekt na tyto části. Nejčastěji se jedná o statické zabezpečení objektu, opravy krovu a střechy, odvodnění a vysušení stavby, elektroinstalační práce, instalace vytápění a jiné. Na všechny tyto práce musí být stavební povolení, které příslušný stavební úřad může vydat na základě řádně zpracovaného projektu oprávněnou osobou, závazného stanoviska kompetentních orgánů památkové péče, stanoviska správců sítí, eventuálně hasičů.

Samostatnou částí je problematika oprav a restaurování památkově chráněného mobiliáře, maleb, plastik nebo předmětů uměleckých řemesel, které lze provádět pouze osobami pracujícími na základě oprávnění vydaného MK ČR. Podkladem je „Žádost o restaurování“ podaná na Památkový ústav regionu prostřednictvím kompetentního úřadu.

Přehled dokumentů, které ČBK vydala v této řadě

(Struktura přehledu: číslo dokumentu, název, rok vydání)

1. Žít evangelium ve svobodě a solidaritě /1993/
2. Dohoda o duchovní službě ve věznicích /1994/
3. Dohoda o křtu /1994/
4. Katechetické směrnice ČBK /1994/
5. Společné prohlášení českých a německých biskupů u příležitosti padesátého výročí konce 2. světové války /1995/
6. Druhé evropské ekumenické shromáždění – Smíření: dar Boží a pramen nového života /1996/; Rada evropských biskupských konferencí, Konference evropských církví
6. Osnovy náboženské výchovy pro základní školy /1996/
7. Eucharistie a svoboda – 46. světový eucharistický kongres /1997/
8. Pastýřský list pro druhý rok přípravy na Velké jubileum roku 2000; 1998 – Rok Ducha svatého /1997/
9. Dohoda u duchovní službě v rezortu Ministerstva obrany /1998/
10. Interní normy péče o zvony, varhany, movité památky, archiválie a farní kroniky /1999/
11. Mezinárodní sympóziu o Janu Husovi – Řím, Papežská Lateránská univerzita 15. – 18. 12. 1999 /2000/
12. Pokoj a Dobro – List k sociálním otázkám v České republice k veřejné diskusi /2000/
13. Duchovní péče o laiky působící v pastorační službě církve – Směrnice ČBK /2001/
14. Peace and Good – A letter on social issues in the Czech Republic for public discussion /2001/
15. Frieden und Wohl – Eine Denkschrift zu den sozialen Fragen in der Tschechischen Republik zur öffentlichen Diskussion /2001/
16. Charta oecumenica – Směrnice pro růst spolupráce mezi církvemi v Evropě /2001/
17. Přehled jednání mezi státem a církvemi v letech 1990–2000 /2001/